

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی، تاریخ و مدرسی معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ

عنوان:

بررسی آیین‌های شیعی در عصر صفویه

استاد راهنما:

دکتر حسین ایزدی

استاد مشاور:

دکتر علیرضا کریمی

نگارش:

سید غلامرضا موسوی تبار

۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم

به ساحت علی بن ایطالب و افتخار تشیع و مولانا صاحب الزمان (عج) و شهدای عزیز که در راه پویایی
تشیع در راه خدا گام نهاده و با خون خود تشیع را بارور کردند.

و به اساتید عزیز و پدر و مادر عزیزم که مرا به راه علم آموزی یاری کردند و با دعای خویش باعث توفیق شدند.

تقدیر و شکر

سلام و درود خدا بر پیامبر رحمت و سفیر هدایت محمد بن عبدالله (ص) و رحمت خدا بر ائمه طاهرین (ع) که خورشید هدایت برای سعادت بشر شدند و تقدیر و شکر الهی که توفیق این اثر را به ما لطف فرمود و سپاس و شکر از همه کسانی که مشوق ما بودند مخصوصاً اساتید عزیز و بزرگوار که ما را از راهنمایی های خویش بهره مند کرده و در به ثمر رسیدن این مقاله یاری دادند؛ به ویژه استاد ناظر و راهنا جناب آقای دکتر حسین ایزدی و استاد مشاور جناب آقای دکتر علیرضا کریمی که با راهنمایی های خود ما را کمک کردند.

چکیده

دولت صفویه از معدود دولت‌هایی بوده است که توانسته‌اند مناطق زیادی را تحت حکومت و سلطه خود در آورند.

آنها با اتخاذ سیاست مذهبی و اتحاد بین ملت و شریعت و مذهب و رسمی کردن تشیع در ایران در حدود دو و نیم قرن تقریباً به حیات خویش ادامه دهند. و در زمینه‌های مختلف هنر - علوم - فرهنگ و... به خوبی توانستند فعالیت کرده و موجبات رشد ایران را فراهم کنند.

مخصوصاً در زمینه آیین‌ها توانستند با رسمی کردن آنها آیین‌ها را بصورت نهاد اجتماعی در عصر خود خود نهادینه کنند.

در مقاله حاضر باتکیه بر روش کتابخانه‌ای سعی بر معرفی آیین‌های مذهبی شیعه در زمان صفوی و میزان توجه ضاهان صفوی و مردم به این نوع آیینها شده است.

با توجه به داده‌های بدست آمده می‌توان به این مطلب اشاره کرد که شاهان صفوی در رسمیت آیین هانقش محوری داشته‌اند. و آیینهای مذهبی به صورت فراگیر و گسترده در سراسر ایران عصر صفوی و بااهتمام ویژه شاه ورعیت برگزار می‌شده است. از میان آیین‌های برگزار شده در عصر صفوی می‌توان به آیین‌های عزاو ماتم در ایام عاشورا و اربعین و شهادت حضرت علی علیه السلام اشاره کرد. همچنین در مورد آیین‌های شادی و سرور، می‌توان به مراسم عید غدیر و تولد پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم)، اشاره کرد.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱
۱- بیان مسأله.....	۲
۲- علت انتخاب موضوع - اهمیت و فایده آن.....	۳
۲- سابقه پژوهش.....	۴
۴- سوال اصلی پژوهش.....	۵
۵- فرضیه های پژوهش.....	۵
۶- سوالات فرعی پژوهش.....	۶
۷- مفاهیم.....	۶
۱- ۷- آئین:.....	۶
۲- ۷- روضه؛.....	۷
۳- ۷- تعزیه.....	۸
۴- ۷- مناقب خوانی.....	۸
۵- ۷- صفویه:.....	۹
۶- ۷- شیعه.....	۱۰
الف) مفهوم شیعه از جهت لغوی.....	۱۰
ب) مفهوم تشیع از جهت اصطلاحی.....	۱۱
۹- روش پژوهش.....	۱۲
۱۰- روش گردآوری اطلاعات.....	۱۳
۱۱- سازماندهی پژوهش.....	۱۳

معرفی و نقد منابع	۱۵
۱- تاریخ عالم آرام امینی	۱۵
۲- سفرنامه شاردن	۱۷
۳- مولف عباسنامه	۲۰
۴- سفرنامه دن گارسیاد سیلوا فیگوئروا	۲۱
۵- احسن التواریخ	۲۳
۶- رسول جعفریان	۲۴
فصل دوم: سابقه و رسمیت و فعالیت های اجتماعی تشیع در ایران	۲۷
مقدمه : سابقه تشیع در اسلام و نظریه های مختلف در این باره	۲۸
۱- سابقه تشیع در ایران	۳۲
وجود تشیع در قرون نخستین اسلامی در ایران	۳۴
تشیع در سده های بعدی و مناطق شیعه نشین	۳۵
جمع بندی و نتیجه گیری	۳۸
۲- رسمیت تشیع در ایران	۳۹
زمینه و روند قدرتگیری صفویه در ایران	۳۹
اقدامات اسماعیل در رسمیت تشیع	۴۲
انگیزه شاه اسماعیل در اعلام رسمیت تشیع در ایران	۴۶
پیامدهای رسمیت تشیع	۴۷
۱- داخلی (ایران)	۴۷
۲- پیامدهای خارجی (عثمانی)	۵۰
همکاری علماء شیعه در ترویج تشیع	۵۱
ردیه نویسی	۵۲
۳- فعالیت های تشیع در عصر صفویه	۵۴
الف) آیین ها در صفویه و اهتمام شاهان صفوی به آن	۵۶
ب) رسمیت و نهادینه شدن آیینها در صفویه	۶۱

فصل سوم: آیین های عزا در صفویه ۶۳

۱- اهمیت محرم ۶۴

۲- پیشینه عزاداریها قبل از صفویه ۶۵

۳- گونه های عزاداری در صفویه ۷۲

الف - روضه خوانی و مقتل خوانی ۷۲

روند و شکل گیری روضه و مقتل خوانی ۷۲

ب) تعزیه ۷۶

ج) قمه زنی ۸۰

ه) مناقب خوانی ۸۵

پیشینه مناقب خوانی قبل از صفویه ۸۵

منقبت خوانی در قرون پنجم و ششم هجری ۸۷

اوضاع منقبت خوانی در سده های هفتم و هشتم هجری ۸۹

اوضاع منقبت و مدح در دوره صفویه ۹۰

و) قصه خوانی ۹۲

پیشینه قصه خوانی تا عصر صفویه ۹۲

قصه خوانی در عصر صفویه ۹۵

استفاده از قصه خوانی و داستان گویی در مراسمات عزا ۹۷

سنگ زنی و تیغ زنی ۹۹

گزارش اوّل - از سفرنامه تاروئییه ۹۹

۲- مراسم اربعین و بیست و هشتم صفر ۱۰۱

۳- شهادت حضرت علی علیه السلام ۱۰۱

فصل چهارم: اعیاد و مناسبت های دیگر ۱۰۶

الف) غدیر: ۱۰۸

۱- سابقه غدیر در بین مسلمین ۱۰۸

۲- گزارش هایی از سابقه غدیر و جشن غدیر قبل از صفویه ۱۰۹

۱۱۱.....	ب) قربان و فطر
۱۱۱.....	پیشینه قران و فطر
۱۱۴.....	۲- عید قربان و فطر در صفویه به نقل از گزارشات سیاحان اروپائی
۱۱۷.....	ج) میلاد پیامبر (ص)
۱۱۹.....	د) نماز جمعه
۱۱۹.....	۱- سابقه نماز جمعه در صدر اسلام و اهمیت آن
۱۲۰.....	۲- وضعیت نماز جمعه در دوره‌های بعدی تا عصر صفویه
۱۲۱.....	۳- نماز جمعه در دوره صفویه و تلاش علما برای برگزاری نماز جمعه
۱۲۳.....	۴- گزارشاتی درباره برقراری نماز جمعه از تواریخ و سفرنامه‌ها
۱۲۶.....	خاتمه و نتیجه‌گیری
۱۲۹.....	نتایج
۱۳۲.....	فهرست منابع و مآخذ
۱۳۳.....	۱. منابع
۱۳۳.....	الف) منابع اصلی و دست اول
۱۳۷.....	ب) فهرست منابع دست دوم
۱۴۵.....	ج) مجلات و مقالات علمی و منابع اینترنتی
۱۴۶.....	د) دائرة المعارف ها
۱۴۶.....	ه) سفرنامه ها
۱۴۸.....	۲. مآخذ

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

۱- بیان مسأله

سلسله صفویه از مهمترین و معدود سلسله‌هایی است که توانسته‌اند بعد از حکومت‌هایی نظیر بنی العباس و بنی امیه گستره وسیعی را در ایران و فلات آن تحت سیطره خویش درآورند. این سلسله با تصرف بخشهایی وسیع از عراق کنونی، از جمله بغداد توانستند به قلمرو خویش وسعت بخشند. در حقیقت آنها اولین حکومت کاملاً ایرانی بودند که بر سراسر فلات ایران و سرزمین تاریخی ایرانیان حکمرانی می‌کردند. آنها برای اولین بار توانستند هویت مستقلی برای ایران جدای از جهان اسلام معرفی کنند که حتی خود را یک مدعی در جهان اسلام معرفی نمایند. در واقع بعد از نهصدسال از ظهور اسلام یک انسجام ملی مذهبی با استقرار حکومت صفوی در ایران بوجود آمد.^۱ از جمله مسائلی که موجب اهمیت صفویان شده است این بود که ایشان بر خلاف بقیه حکومتها که اطاعت از خلفا را شیوه خویش قرار داده بودند؛ به جای آن راه ائمه را در پیش گرفته و در واقع رسمیت بخشنده مذهب تشیع شدند.^۲ و در این راه تلاش بسیاری توسط اسماعیل اول صورت پذیرفته.^۳ البته رسمیت یافتن تشیع در ایران توسط صفویه به کمک علمای

۱. برادران شرلی (آنتونی و رابرت) سفرنامه، ترجمه آوانس، به کوشش علی دهقانی، انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۸۷، ص ۲۲۸.

۲. امیر محمود بن خواندمیر، *تاریخ شاه اسماعیل صفوی* (ذیل حبیب السیر)، تصحیح محمدعلی جراحی، تهران، نشر گسترده، اول، ۱۳۷۰ ص ۴۳۵.

۳. راجر سیوری، *ایران عصر صفوی*، ترجمه کامبیز عزیزی، نشر مرکز، تهران، چاپ دهم، ۱۳۸۱، ص ۳۳ - ۳۰.

شیعه مذهب و فقها همراه بود.^۱

نکته دیگری که اهمیت این سلسله را می‌رساند این بود که آنها در زمان پایان رنسانس در اروپا - در ایران سلسله صفوی پایه گذاری کردند. ایشان با گذشت دو قرن حکومت در ایران نقش مهمی در پیشرفت فرهنگ و هنر در ایران ایفا کردند.^۲ یکی از کارهایی که در زمینه فرهنگ و ترویج فرهنگ تشیع صفوی‌ها انجام دادند بحث آئین‌ها و مراسمات در مناسبت‌های مختلف اعیاد و وفیات بود که شاهان صفوی اهتمام زیادی به این امر داشتند^۳ که ما در این مقاله بنا داریم که به بررسی و معرفی آئین‌های شیعی در عصر صفویه و نحوه برگزاری آنها بپردازیم.

۲- علت انتخاب موضوع - اهمیت و فایده آن

علت عمده انتخاب این موضوع، اهمیت تشیع و رواج آن در عصر صفویان می‌باشد و همچنین اهمیت مراسماتی که به نوعی ریشه در اعتقاد مردم دارد - مراسماتی مانند غدیر - مسأله ولایت علی «ع» و عاشورای حسینی و...

و این مسأله بسیار مهمی است که در عصری که حکمای ایران همه پیرو مذاهب چهارگانه اهل سنت و جماعت هستند و حکومت‌های قبل از صفوی همه پیرو خلفای راشدین هستند، با به قدرت رسیدن صفویه به یکباره، روند اجتماعی ایران و عقیده اصلی تغییر یابد و مذهب رسمی کشور تشیع اعلام شود.^۴ این موضوع خود هم دارای اهمیت است و هم جالب که نظام سیاسی اجتماعی ایران با یک فرایند کلی توسط صفویه زیر و رو شود و در واقع صد و هشتاد درجه

۱. مهدی فراهانی منفرد، *مهاجرت علمای شیعه از جبل عامل به ایران*، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۷، ص ۱۰۰.

۲. علی اکبر ولایتی، *فرهنگ و تمدن اسلامی*، قم، دفتر نشر معارف، چاپ پنجم، ۱۳۸۶، ص ۱۸۴ - ۱۸۲.

۳. پیتر دلاواله، *سفرنامه*، انتشارات علمی - فرهنگی، تهران، اول و نیز؛ روزیمان اصفهانی، فضل الله عالم آرای امینی، مصحح،

محمد اکبر، تهران، نشر میراث مکتوب، چاپ اول، ۱۳۸۳، ص ۴۴ - ۴۳.

۴. *جهانگشای خاقان*، (تاریخ شاه اسماعیل)، مقدمه،

اسلام آباد، مرکز تحقیقات فارس ایران و پاکستان، ۱۹۸۰ م، ص ۶ - ۱۴۵ و راجر سیوری، همان، صص ۲۵ - ۲۶.

چرخش داشته باشد.^۱

از طرفی همانطور که اشاره شد برگزاری مراسمها و آئین‌هایی نظیر عزاداری سرور شهیدان ابا عبدا...«ع» و جشن‌هایی نظیر عید غدیر و قربان در این دوره بسیار حائز اهمیت در جامعه شیعی آن روز بوده است.^۲ که بررسی اینها اطلاعات بسیار ذی قیمتی را به ما خواهد داد و ما از تأثیرات آنها در اجتماع آنروز بر روی جامعه آگاه خواهیم شد.

۲- سابقه پژوهش

با مطالعات و اطلاعاتی که در زمینه صفویه و همچنین در رابطه با آئین‌های آنان صورت گرفت در این زمینه بخصوص کار مستقلی انجام نشده است یا حداقل در جایی نیافتیم، البته به صورتهای پراکنده در مقالات نوشته شده راجع به صفویه، بحث‌هایی از آئین‌ها و مراسم‌ها آمده است. که از این دسته به مقالات متعدد علمی که در اینتر نت و مجلات علمی و تخصصی آمده است، می‌توان اشاره کرد. و این مقالات عمدتاً فقط به توصیف اندکی از مراسم‌هایی نظیر عاشورا و... در زمان شاهان صفوی نامه‌های سیاحان خارجی می‌باشد.

به طور مثال شخص جهانگرد همانطور که به رویدادهای زمانی که در ایران بوده می‌پرداخته است، به مناسبت ایام خاصی مثل عید قربان یا فطر و یا دیگر مناسبت‌ها شرحی از آئین برگزار شده در آن روزها برای خواننده ترسیم می‌کرده است.^۳ ما در اینجا به چند اثر از جمله سفرنامه‌ها و آثاری که درباره آئین‌ها در عصر صفویه قلم فرسایی کرده‌اند، اشاره می‌کنیم:

مثلاً شاردن فرانسوی سفرنامه‌ای در ده جلد که در بخش‌های از جلدهای سفرنامه‌اش مطالبی

۱. همان، ص ۱۷۳ - ۷۵.

۲. شاردن، *سفرنامه*، ترجمه اقبال یغمایی، تهران، انتشارات ونوس، چاپ اول، ۱۳۷۵، ص ۱۴۳۴ و ۱۳۵۹.

۳. آدام التاریوس، *سفرنامه*، (اصفهان خونین) ترجمه حسین کردبچه، تهران، انتشارات هیرمند، چاپ اول، ۱۳۷۹، ج ۲، ص

۴۶۲.

راجع به عید قربان و مراسم عزاداری عاشورا و سایر موسم‌ها آمده است.^۱
یا پیتر دلاواله که در سفرنامه خود به برخی از مراسم‌های عصر صفویه مانند عید غدیر خم و دهه محرم و عزاداری روز عاشورا اشاره کرده و توصیف نموده است.^۲
یا آدام الناریوس که در زمان شاه صفی به ایران مسافرت کرده و در سفرنامه‌اش به آئین‌های مختلف تشیع و نحوه برگزاری آن در عصر صفویه می‌پردازد. از جمله در سفرنامه‌اش به مسأله شهادت حضرت علی در ۲۱ رمضان و مراسم آن روز اشاراتی دارد.^۳
و نیز در دو اثر از دکتر رسول جعفریان نیز برخی از نمونه‌های مراسمات و آئین‌ها اشاره شده است. اول کتاب صفویه در عرصه فرهنگ و سیاست که در مورد آئین نماز جمعه در میان شیعیان و برگزاری آن به تفصیل سخن گفته است.^۴
و نیز کتاب تاریخ تشیع در ایران اشاراتی به مراسم‌های برگزار شده در عصر صفوی دارند.^۵

۴- سوال اصلی پژوهش

در عصر صفویه چه آئین‌هایی برگزار می‌شده است؟ و نحوه برگزاری آنها به چه صورت بوده است؟

۵- فرضیه‌های پژوهش

قطعاً هر گونه فرایندی می‌تواند تأثیرات زادی بر اجتماع و حکومتی داشته باشد.

۱. شاردن، پیشین، ص ۱۴۳۴،

۲. دلاواله، همان، ص ۹۴۴.

۳. الناریوس، همان، ج ۲، ص ۴۶۴ و ۴۶۳.

۴. رسول جعفریان، صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست، ج ۱، قم، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، اول ۱۳۷۹، ص ۲۶۲.

۵. پیشین، تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا دهم هجری، قم، انتشارات انصاریان دوم، ۱۳۸۳، ج سوم، ص ۱۰۲۲ و ۱۰۳۷.

بر طبق همین مبنا، برگزاری آئین‌های مذهبی تشیع با توجه به اهمیت‌شان می‌توانسته به همین اندازه جامعه را تحت تأثیر قرار دهد و باعث رونق و ترویج مذهب شیعه گردد. و با توجه به میزان تأثیر عاشورا بر مردم به طور قطع یکی از آیینها، مراسمات محرم و عاشورا بوده است. از دیگر مراسمهای آیینی - که طبیعتاً با توجه به شیعی بودن حکومت صفویه باید به آن اهمیت داده میشده - مراسم عید غدیر بوده است که پادشاه صفوی نیز برایش مهم بوده است. کما اینکه حضور پادشاه در بسیاری از این گونه مراسمات از جمله الزامات بوده است.^۱ و توجه به این نکته لازم و ضروری است که برگزاری اینگونه آئین‌ها که همراه با نمایش بیان عقاید مردم گسترش تشیع می‌شده است.

۶- سوالات فرعی پژوهش

- ۱- شاه صفوی در برگزاری آیین‌ها چه نقش و جایگاهی را دارا بوده است؟
- ۲- برای رسمی شدن آیینها در عصر صفوی چه زمینه‌هایی وجود داشته است؟
- ۳- فعالیت‌های تشیع در عصر صفویه چه بوده است؟ و در چه زمینه‌هایی بوده است؟
- ۴- گونه‌های عزاداری محرم در صفویه چه بوده است؟

۷- مفاهیم

۱-۷- آئین:

الف: آیین از جهت لغوی از جهت لغوی آئین بنابر نظر دکتر معین در لغت نامه معین، به معنای روش - رسم و رسوم و آداب خاص می‌باشد آیین‌ها از جمله هنجارهای اجتماعی یک جامعه هستند که ملیت و قومیت‌های مختلف به آن اهمیت داده و به آن می‌پردازند. از جمله

۱. بدیع محمد جمعه، شاه عباس الکبیر، ۱۳۸۰، بیروت، دارالنهضة العربیه، ص ۹۵.

آیینهایی که می توان به آن ها اشاره کرد آیینهای ملی، مذهبی و قومی می باشند. آیین ها و مراسمات آیینی همچون جشن های عید نوروز و سایر مناسبتهای ملی و ایرانی از آیین های قومی و ملی محسوب، میشوند. و آیین هایی که در ایام خاص سوگواری و عزاداری و همچنین در اعیاد برگزار می شود جزء آیین های مذهبی و دینی لحاظ میشوند. آیین از جهت اصطلاحی: آیین از جهت اصطلاحی به مراسمات خاصی که با حضور افراد مختلف برای انجام آداب خاصی اطلاق میشود که این حضور گاهی انگیزه قومی و گاه انگیزه ملی و زمانی انگیزه مذهبی دارد. به طور کلی آیینهای مذهبی در قالب آیین های شادی و عزاتعریف میشوند و فعالیتهای آیینی در این دوره، به آیین های شادی و عزاداری تقسیم میشوند. البته در این بحث تحقیق و بررسی ما، راجع به آیینهای شیعی است؛ یعنی آیین های دینی و مذهبی که شیعیان اثنی عشری در زمان صفوی به آن ها و برگزاری آن ها اهتمام داشته اند. آیین های مانند مراسمات آیینی محرم و صفر، شهادت حضرت امیر علیه السلام - عید غدیر که از مهمترین آیینهای تشیع هستند، نه آیین های ملی و قومی و قبیله ای و... البته بیان این نکته ضروری است که منظور ما از آیین شیعی شامل مراسمات مذهبی مختلفی است که شیعیان داشته اند و شامل نماز جمعه و فطرو قربان و نحوه برگزاری آن توسط شیعیان نیز می شود. نمونه ای از این آیین ها، آیینهای عزاداری در محرم است که مدار این قسمت آنها را تعریف نموده ایم.

۲-۷- روضه؛

از جهت لغوی به معنای باغ بهشت، قبر و باغ رفیع می باشد. و در اصطلاح به معنای خطبه ای که در مراسم عزاداری بالای منبر خوانند و آن شامل حمد خداوند و درود بر پیامبر و ائمه اطهار و مسایل دینی و اخلاق و شرح بخشی از وقایع کربلا و ذکر مصیب حضرت سید الشهداء علیه السلام برای جمعیتی عزاداری می باشد^۱ و مقتل نیز کتبی است مصائب و

۱. فرهنگ معین، ص ۵۵۳

وقایع روز عاشورا را ذکر کرده‌اند. و به این خاطر که وعظ دینی از کتاب ملا حسین کاشفی استفاده می‌کرده و وقایع عاشورا را برای مردم از این کتاب که روضه نام داشت، بیان می‌کردند، این حوادث و بیان این‌ها به نام روضه، نامیده شد.

۳-۷- تعزیه

تعزیه طبق لغت یعنی سوگواری و برپاداشتن یاد بودی برای عزیزان از دست رفته، تسلیت و امر کردن به صبر ۱ ولی در اصطلاح نمایشی مذهبی به متن منظومی گفته می‌شود که عده‌ای از اهل ذوق و کارآشنا در مناسبت‌های مذهبی به صورت غالب در جریان عاشورا از سر اخلاق و ارادت و با رعایت آداب و رسوم خاص و بهره‌گیری از ابزارآلات و نواها واقعه کربلا را برای بینندگان بازآفرینی می‌کنند.

۴-۷- مناقب خوانی

جمع منقبت به معنای خصال پسندیده و صفات پسندیده - صفات و هنرهایی است که موجب ستودگی و مایه مباهات است ۲ و تقییه شخصی مبارک‌النفس است که در تمامی امور چیره است. لفظ مناقب در مواقعی که با صفتی چون جمیل آورده شود به معنای اخلاق است. ۳ - اما مناقب خوانی در معنای اصطلاحی و عام یعنی انشاد شعر و نثر - بیان مقام بندگی - اخلاق خوب و کریمانه و امامان شیعه می‌باشد که همه مسلمین از آنها مطلعند. مناقب خوان در واقع مدح و ثنای اهل بیت عصمت و طهارت را دارد. ۴

۱. پیشین، ص ۳۲۹.

۲. فخرالدین طریحی، *مجمع البحرین*، تهران، انتشارات مرتضوی، سوّم، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۷۵.

۳. محمد بن مکرّم (ابن منظور)، *لسان العرب*، بیروت، دارالمعارف، بی تا، ج ۶، ص ۱۵۱۱.

۴. پیشین، همان

۵-۷-صفویه:

الف) از جهت لغوی تصوف لغۀ به معنای پشمینه پوش گردیدن است و سالک راه شدن^۱ و برخی معتقدند به این دلیل که خاندان صفوی لباس‌های پشمینه می‌پوشیده‌اند و در واقع اجدادشان درویش‌وار زندگی کرده‌اند به این نام، نامیده شده‌اند.

پس به نظر این گروه تصوف و صفویه از جهت لغت همان صوفیه‌اند که در واقع طریقه‌ای است که معتقدند به وسیله تصفیه باطن و تزکیه نفس، انوار حقایق بر قلب فرد، اشراق می‌کند.^۲ البته گروهی از مورخان صفویه را منسوب به شیخ صفی‌الدین اردبیلی جد بزرگ صفویان می‌دانند که طریقه‌اش تصوف و صوفیگری بوده است. و آنها را صفویه، خوانده‌اند.

ب) از جهت اصطلاحی؛ صفویان در واقع گروهی بودند که برای اولین بار بعد از انقراض عباسیان و تمام شدن خلیفه‌گری به تشکیل حکومت بزرگی اقدام کرده و با رسمیت دادن تشیع در ایران، پیروان مذهب جعفری را تقویت کرده و موجبات رواج تشیع را در ایران بوجود آوردند. از دلایل اهمیت این گروه و سلسله می‌توان به ایجاد و تشکیل یک دولت متمرکز در ایران بعد از سالها، فروپاشی ساسانیان اشاره کرد.

همچنین پیشرفت در مسائل - نظامی - مذهبی - فقه شیعیه و هنر و... در این دوره به خوبی مشهود است.^۳

از جمله امتیازات این خاندان وحدت و اتحاد ملیت و مذهب رسمی کشور، بوده است که باعث توفیق صفویه در گسترش فرهنگ و تمدن ایران اسلامی، شده است.^۴ به هر حال مقصود ما از صفویه و مفهوم صفویه در این دوره - همان سلسله صفویه است که از

۱. معین، همان، ص ۳۲۶.

۲. پیشین، ص ۶۸۵.

۳. حسن سلطان‌زاده، تاریخ مدارس ایران در عهد باستان تا تأسیس دارالفنون، تهران، آگاه، ۱۳۶۴، ص ۵۷ - ۲۵۶.

۴. علی اکبر ولایتی، همان، صص ۱۸۴ - ۱۸۱.

سال ۹۰۷ هـ ق تا سال ۱۱۳۵ ق در ایران حکومت کردند .

۶-۷- شیعیه

الف) مفهوم شیعیه از جهت لغوی

در اکثر فرهنگ لغت نامه‌ها شیعیه را به معنای پیرو و یاران معرفی کرده‌اند.^۱ همچنین به معنای، پاراجای پای کسی گذاشتن می‌باشد.^۲ همچنین به معنای دوستان نیز آمده است.^۳ در فرهنگ لغت عربی تاج العروس نیز شبیه معنای فوق ذکر شده است.^۴ البته لغت شیعیه در برخی جاها برای پیروان و یاران دشمنان اهل بیت عصمت و طهارت، استعمال شده است، اگر چه ما شیعیه را به یاران و پیروان اهل بیت عصمت «ع» اطلاق می‌کنیم. به مواردی از این قبیل اشاره می‌شود.

۱. احمد بن یحیی بلاذری در کتاب انساب الاشراف خود، شعری را به مناسبتی ذکر کرده که پیروان عثمان را به عنوان شیعیه او یاد کرده است:
أنا وجدنا فی منیر الفرقان الا نوالی شیعیه ابن عفان.^۵
که در شعر فوق منظور از ابن عفان عثمان است.

۲. ابن قتیبہ دینوری در کتاب الامامة والسیاسة، از پیروان بنی امیه با عنوان شیعۀ بنی امیہ ذکر کرده است که عبارت آن این است: «وانقطعت شیعۀ بنی امیة البته لازم به ذکر است که در بیشتر

۱. فرهنگ معین، ص ۶۷۳.

۲. همان، همان.

۳. ابن اثیر، نهاییه فی غریب الحدیث، مصر، مطبعة الخیریه، ۱۳۳۳ ج ۲، ص ۲۴۶.

۴. احمد بن یحیی بن جابر بلاذری، الانساب الاشراف، تحقیق سهیل ترکارو ریاض زرکلی، بیروت، دارالفکر، طبع اولی، ۱۴۱۷ هـ ق، ج ۳، ص ۸۷.

۵. ابو محمد عبدا... بن مسلم، ابن قتیبہ دینوری، الامامة والسیاسة، تحقیق علی شیری، بیروت، دارالضوء، طبع اولی، ج ۲، ص

۱۸۰.

موارد از پیروان امام علی «ع» به عنوان شیعه یاد می‌شده است که نمونه‌ای از آن را صاحب احسن التقاسیم در مورد شهر کوفه آورده است که عبارت آن این است: (أما الكوفة و سوادها فشيعة علي).^۱

ب) مفهوم تشیع از جهت اصطلاحی

همانطوری که اشاره شد شیعه از جهت لغوی به معنای یار و پیرو و همراه می‌باشد. در تواریخ و روایات متعدد برای شیعه از جهت اصطلاح تعاریفی ارائه کرده‌اند که تقریباً همگی شبیه به هم است. ما در اینجا برخی از آنها را نقل می‌کنیم.

ابن اثیر - در کتاب نهایی شیعه را از جهت اصطلاحی چنین معرفی کرده است:

«شیعه در اصطلاح کسی را گویند که جانشینی پیامبر اکرم «ص» و حق اختصاص خاندان و

اهل بیت عصمت و طهارت بدانند.^۲

در کتاب نشاءة التشیع از سید طالب الخراسان، در این مورد از کتاب موسوعه عتبات این

نقل آورده است: «هم من شایع علیاً و قدمه علی اصحاب رسول... «ص» و اعتقد أنه الامام بوصی

من رسول... با ارادة الله تعالى الخ»^۳

همچنین در کتاب رجال نجاشی تعریف شیعه اینگونه بیان شده است: (نقل قول از اطلس

شیعه) «الذین اذا خُتِلَفَ الناس عن رسول الله اخذ بقول علی و اذا خُتِلَفَ الناس عن علی اخذ بقول

جعفر بن محمد.^۴ یعنی شیعیان اثنی عشر یا دوازده امامی معتقدند که بعد از پیامبر علی علیه

السلام خلیفه رسول خداست و بعد از او فرزندش تادوازدهمین امام، که همگی از نسل

۱. ابو عبدا... محمد بن احمد مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، بیروت، مطبه مربولی، چاپ سوم، ۱۴۱۱ هـ ق، ج ۱، ص

۳۴۴.

۲. ابن اثیر، همان، همان.

۳. سید الطالب الخراسان، نشاءة التشیع، قم، انشارات شریف رضی، ۱۴۱۲ هـ ق، ص ۲۰. به نقل از موسوعه عتبات مقدمه

المدخل (مقدمه ۱، ص ۹۱).

۴. نجاشی، رجال، موسسه نشر اسلامی تابعه لجامع المدرسین بقم المشرفه، پنجم، ۱۴۱۶، هـ ق.